

ΕΛΕΝΗ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ο τελευταίος
Έλληνας
της
Σμύρνης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Σύγχρονη Λογοτεχνία για Νέους

Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ

ΕΛΕΝΗ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ
ΕΛΛΗΝΑΣ
ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Σύγχρονη λογοτεχνία

Σειρά: Σύγχρονη λογοτεχνία για νέους

Ελένη Δικαίου, *Ο τελευταίος Έλληνας της Σμύρνης*

Επιμέλεια-Διορθώσεις: Αντωνία Γουναροπούλου

Εξώφυλλο-Βινιέτες: Θέντα Μιμηλάκη

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης

Φιλμ – μοντάζ: Μαρία Ποινιού-Ρένεση

Copyright© Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη)

και Ελένη Δικαίου, 2018

Copyright© για την εικονογράφηση του εξωφύλλου

Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη), 2018

Copyright© για τον χάρτη της σελ. 40 George Poulimenos, 2018

gpoulim@gmail.com

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2018

KET B967 ΚΕΠ 830/18 ISBN 978-960-16-8062-0

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

*... ο ποιμήν ο καλός την ψυχήν αυτού
τίθησιν υπέρ των προβάτων*
Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο, 10:11-12

ΣΜΥΡΝΗ, ΣΚΙΕΣ ΚΑΙ ΦΩΣ

Ο γέρος καθόταν μέσα στις σκιές που κατέβαιναν μαζί με το σούρουπο. Ο Ραφαήλ δε θα τον έβλεπε αν δεν είχε προχωρήσει στο πλακόστρωτο δρομάκι που χώριζε τον κήπο της Αγίας Φωτεινής στα δυο. Το συνέδριο, ένα συνέδριο μεταφραστών, είχε τελειώσει. Ήταν οι μέρες του Πάσχα που είχαν κρατήσει στη Σμύρνη κάποιους απ' τους συνέδρους, ευκαιρία για πασχαλινές διακοπές. Το μυαλό του Ραφαήλ γύριζε συνέχεια στην Έλλη, ήθελε για μια ακόμη φορά να μοιραστεί μαζί της εκείνο το συναίσθημα που δεν τον άφηνε να παρακολουθήσει ούτε τα λόγια ούτε τις ψαλμωδίες μέσα στην εκκλησία.

Το είχε νιώσει για πρώτη φορά τη στιγμή που άκουσε τον πιλότο της Aegean να λέει πως τα επόμενα λεπτά θα προσγειωθούν στο αεροδρόμιο της Σμύρνης. Εκείνο το «Σμύρνη» τον ακολουθούσε όλες τις μέρες του συνεδρίου, ας άκουγε τους άλλους γύρω του να τη λένε Ισμίρ. Ύστερα, σε κάποια απ' τις απογευματινές ξεναγήσεις, όταν βρέθηκαν στο Kültürpark Fuar Alanı, το βλέμμα του συναντήθηκε με της Έλλης. Κοι-

τάχτηκαν κι έμειναν έτσι για λίγο. Δεν ήταν το βλέμμα που ανταλλάσσουν δυο ερωτευμένοι, η Έλλη ήταν το κορίτσι του, αλλά κάτι άλλο, το ίδιο δυνατό.

Χρειάστηκε να τους φωνάξει ο Μηνάς, ο Έλληνας ξεναγός, για να προχωρήσουν μαζί με τους άλλους, όμως το βήμα και των δυο είχε γίνει βαρύ, κανείς τους δεν ήθελε να παρακολουθήσει αυτή την ξενάγηση. Ήξεραν κι οι δυο τι υπήρχε κάτω απ' τα πόδια τους. Μια ιστορία που πολεμούσε να τη σκεπάσει ο χρόνος με τις στάχτες του, έτσι όπως εκείνο το πάρκο με τους φοίνικες και το μοντέρνο κτίριο της fuar¹ είχαν σκεπάσει τις στάχτες και τα γκρεμισμένα σπίτια μιας ευτυχισμένης πολιτείας. Όμως η πολιτεία επέμενε να υπάρχει και δήλωνε την παρουσία της στο βλέμμα της Έλλης, στο δικό του βλέμμα. Οι παππούδες της, όπως και οι δικοί του, είχαν έρθει πρόσφυγες στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Στην αυλή της Αγίας Φωτεινής το σούρουπο συνέχιζε να κατεβαίνει απ' τις γύρω πολυκατοικίες. Η βουή του δρόμου δεν έφτανε ως εκεί, λες και υπήρχε ένα αόρατο χέρι στην καγκελόπορτα του μικρού κήπου που σταματούσε ό,τι και όποιον δεν ανήκε σε μνημένους. Μνημένοι; *Ποιοι είναι οι μνημένοι, τελικά;* αναρωτήθηκε ο Ραφαήλ. Οι συνάδελφοί του μεταφραστές από την Ελλάδα, ο Μηνάς, ο Έλληνας ξεναγός που ζούσε μόνιμα στη Σμύρνη, τα υπόλοιπα μέλη της ορ-

1. Κτίριο στο οποίο γίνονται εκθέσεις και άλλες εκδηλώσεις.

θόδοξης κοινότητας, λίγα αλλά αρκετά για να γεμίσουν τη μικρή εκκλησία;

Το συναίσθημα γινόταν όλο και πιο έντονο. Ο Ραφαήλ ήξερε πως οι άδειες λάρνακες στο προαύλιο της Αγίας Φωτεινής ανήκαν σε ξένους, όπως ήξερε και ότι η εκκλησία στο βάθος του κήπου είχε παραχωρηθεί από το ολλανδικό προξενείο για τις ανάγκες των λιγοστών ορθοδόξων που είχαν απομείνει στη Σμύρνη μετά την Καταστροφή. Παρ' όλα αυτά, όλα γύρω του είχαν κάτι οικείο, λες και είχε βρεθεί σ' εκείνο το μέρος ξανά.

Ήταν αλήθεια τελικά. Οι πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής, με έναν τρόπο σχεδόν μεταφυσικό, είχαν μάθει στα παιδιά και τα εγγόνια τους να αναγνωρίζουν τα «δικά τους». Το ήξερε απ' την αρχή, όπως το ήξερε και η Έλλη, απλώς είχε έρθει η στιγμή να το αποκωδικοποιήσει. Υπήρχαν μνήμες στους απογόνους των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής, συναισθήματα που έρχονταν στην επιφάνεια αβίαστα, λες και γεγονότα τα οποία είχαν συμβεί τρεις, ακόμη και τέσσερις γενιές πριν, συνέβησαν μόλις χθες.

Για κείνους η Σμύρνη δε θα γινόταν ποτέ Ισμίρ. Η μοντέρνα πόλη, με τις δεντροφυτεμένες λεωφόρους και τα ψηλά κτίρια, ήταν η Σμύρνη των άλλων. Για τους απογόνους των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής, η Σμύρνη ήταν μια άλλη πόλη, κι ας έλεγαν όλοι πως δεν υπάρχει πια. Τα κύτταρά τους αναγνώριζαν την παλιά Σμύρνη μέσα στην καινούρια,

τις ελληνικές συνοικίες κάτω απ' τα καμένα που είχαν γίνει fuar. Ποτέ δε θα γίνονταν fuar τα καμένα. Οι ψυχές των δικών τους κατοικούσαν εκεί.

Ένα μικρό φυτώριο στα δεξιά τού τράβηξε την προσοχή. Ότι είχαν αρχίσει να ξεπετάγονται τα πρώτα βλαστάρια από φυτεμένες ντομάτες και άλλα ζαρζαβατικά. Αν το έβλεπε η Έλλη θα άρχιζε τους συνειρμούς· έπιασε τον εαυτό του να κάνει το ίδιο.

Μακάρι να μπορούσε να τα μοιραστεί μαζί της όλα αυτά, όμως η Έλλη είχε αναγκαστεί να επιστρέψει στην Αθήνα πριν τελειώσει το συνέδριο· η γιαγιά της είχε μπει στο νοσοκομείο με βαρύ εγκεφαλικό, οι γιατροί έλεγαν πως θα πεθάνει.

Τότε ήταν που είδε τον γέρο. Καθόταν σε ένα πεζουλάκι πλάι στον μαντρότοιχο που χώριζε την αυλή της Αγίας Φωτεινής απ' τις διπλανές πολυκατοικίες. Το σούρουπο έκρυβε τα χαρακτηριστικά του, όμως καταλάβαινες απ' τη στάση του κορμιού, έτσι όπως ακουμπούσε το κεφάλι στα διπλωμένα χέρια που κρατούσαν το μπαστούνι του, και από τα αραιά άσπρα του μαλλιά, πως ήταν πολύ γέρος.

Ο Ραφαήλ τον προσπέρασε και συνέχισε να περπατάει ανάμεσα στα παρτέρια με τα λουλούδια και τα φυτώρια με τα ζαρζαβατικά. Είχε φτάσει πια στη σιδερένια καγκελόπορτα και ετοιμάστηκε να πάρει το δρομάκι που οδηγούσε πίσω στην εκκλησία.

—Καλησπέρα.

Ο γέρος είχε σηκώσει το κεφάλι και τον κοίταξε.

Ο Ραφαήλ αναρωτήθηκε μήπως είχε βγει από την εκκλησία επειδή δεν ένιωθε καλά.

— Καλησπέρα, είπε κι αυτός. Από δω είστε; ρώτησε έτσι για να πει κάτι, και συμπλήρωσε: Εγώ είμαι από δω, Σμυρνιός.

Οι λέξεις είχαν βγει απ' τα χείλη του αυθόρμητα, καθώς παλιές ιστορίες ανασύρονταν απ' τη μνήμη του μαζί με γέριμες αγκαλιές που μοσκοβολούσαν αγάπη και μοσκοσάπουνο.

Ο γέρος αναδεύτηκε στη θέση του.

— Από πού είπατε πως είστε;

— Από δω, από τη Σμύρνη, δηλαδή οι παππούδες μου.

— Μέσα απ' την πόλη;

— Ναι, η γιαγιά μου έλεγε πως μένανε στην Αγία Αικατερίνη.

— Είναι στις συνοικίες που σκεπάστηκαν απ' το πάρκο, το kültürpark.

— Το ξέρω.

— Με εκδρομικό ήρθατε στη Σμύρνη;

— Όχι, συμμετείχα σε ένα συνέδριο για τη λογοτεχνία.

— Είστε συγγραφέας, δηλαδή;

— Μεταφραστής, δε γράφω βιβλία, τα μεταφράζω.

— Ξέρω. Όστε απ' την Αγία Αικατερίνη... Εκεί μέναμε κι εμείς.

— Ναι, έτσι έλεγε η γιαγιά μου.

Ο Ραφαήλ έδειξε προς το μέρος της εκκλησίας.

— Ωραία είναι να ακούγονται ψαλμωδίες ξανά, είπε.

Μου είχαν πει πως η Αγία Φωτεινή ήταν συνήθως κλειδωμένη, άνοιγε μόνο...

—Κλειδωμένη, η Αγία Φωτεινή! Για φαντάσου! Ο δεσπότης δε θα επέτρεπε ποτέ κάτι τέτοιο! «Η Αγία Φωτεινή είναι το σπίτι όλων μας», έτσι μας είπε απ' την πρώτη μέρα που ήρθε στη Σμύρνη.

Ο Ραφαήλ χαμογέλασε. Ο γέρος έμοιαζε να το 'χει πάρει σαν προσωπική προσβολή.

—Μου λέει ένα απόγευμα, συνέχισε, «Άντε, Εμμανουήλ, και σε είδα εγώ χθες που πήγες να κλείσεις αντικανονικά τον Ευάγγελο την ώρα που κάνατε προπόνηση στον Πανιώνιο, ήμουν με τον κύριο Αρώνη² και σας κοιτάζαμε απ' τις επάνω κερκίδες».

—Α... έτσι...

Το γεμάτο κατανόηση χαμόγελο του Ραφαήλ είχε χαθεί. Άνοια, σκέφτηκε. Ποιος δεσπότης και ποιος Πανιώνιος; Άκου να παίζει ο γεράκος ποδόσφαιρο! Προφανώς τα είχε χαμένα, θα μπορούσε να βγει στον δρόμο και να χαθεί. Κοίταξε γύρω μήπως ερχόταν κάποιος προς το μέρος τους. Μα πώς τον είχαν αφήσει μόνο του; Ο Ραφαήλ αναρωτήθηκε μήπως έπρεπε να αναζητήσει κάποιον δικό του.

Από τη μεριά της εκκλησίας ακούστηκε το χτύπημα της καμπάνας.

—Δεν μπορούν να σημάνουν δυνατά πια, είπε ο γέ-

2. Χρήστος Αρώνης: Διευθυντής ονομαστού ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου της Σμύρνης.

ρος. Μόνο εκείνα τα τρία χρόνια σήμαιναν δυνατά οι καμπάνες της Αγίας Φωτεινής. Ο ήχος ήταν σαν τους κύκλους που κάνει το νερό όταν ρίχνεις μέσα ένα βότσαλο. Οι κύκλοι μεγαλώνουν όσο απομακρύνονται απ' το σημείο που έπεσε το βότσαλο. Έτσι ήταν και ο ήχος απ' τις καμπάνες της Αγίας Φωτεινής, ξεκινούσε απ' το καμπαναριό και, αντί να χαμηλώνει σιγά σιγά, άκου θαύμα, καθώς απομακρυνόσουν ακουγόταν όλο και πιο δυνατός, μέχρι να φτάσει ως την άκρια της πόλης, ως τις συνοικίες τις τουρκικές, κι εκεί χανόταν, μα δε μας ένοιαζε τότε, είχαμε το θαύμα μπροστά στα μάτια μας, εκείνα τα τρία χρόνια ήμαστε Ελλάδα!

Ο Ραφαήλ ένιωσε να κοκκινίζει από ντροπή. Είχε θεωρήσει πως ο γέρος δεν ήξερε τι του γινόταν και τελικά αυτός που δεν ήξερε τι του γινόταν ήταν ο ίδιος, με τα βιαστικά του συμπεράσματα. Όσα είχε ακούσει πιο πριν δεν ήταν ασυναρτησίες ενός γέροντα με άνοια, αλλά οι αναμνήσεις του.

- Δε μιλάτε γι' αυτή την Αγία Φωτεινή;
- Για κείνη που γκρεμίσανε σε λέγω, παιδί μου.
- Κι ο δεσπότης που έλεγε πως είναι το σπίτι όλων σας;
- Ούτε γι' αυτόν σε είπαν οι δικοί σου ποτέ;
- Όχι, όχι, με είπανε!

Χωρίς να το καταλάβει είχε χρησιμοποιήσει κι εκείνος τη συμρνείκη ντοπιολαλιά με την οποία μιλούσαν οι γιαγιάδες του.

- Πώς τονε λέγανε, για πες;

Ο Ραφαήλ έκρυψε ένα χαμόγελο στα σκοτεινά.

Εκείνος ο γέρος, που σίγουρα κόντευε τα εκατό, θα πρέπει να τον έβλεπε σαν μαθητούδι.

—Χρυσόστομο. Ο άγιος Χρυσόστομος Σμύρνης.

—Έτσι, να 'χεις την ευχή μου. Τονε λέτε κι εσείς άγιο τώρα πια...

—Η Εκκλησία τον έχει συμπεριλάβει στους αγίους της απ' το 1993.

—Αργήσατε. Εκείνος άγιασε απ' τη μέρα που μαρτύρησε. Στην Ευαγγελική Σχολή, εκεί πήγαινα όταν ήμουν παιδί, μας είχαν βάλει μια εργασία. Μας είπαν να διαλέξουμε έναν συμπατριώτη μας που θαυμάζουμε και να γράψουμε γι' αυτόν. Ο φίλος μου ο Ευάγγελος είχε διαλέξει τον Καραμπάτη. Οι εφημερίδες γράφανε κατεβατά ολόκληρα για τον Καραμπάτη κάθε φορά που κέρδιζε μετάλλια στους Πανιώνιους αγώνες, στους Πανελλήνιους, μέχρι και στους Ολυμπιακούς της Αμβέρσας είχε αγωνιστεί. Ήτανε ωραίος, ήτανε αγαπητός απ' όλους, ήταν σπουδαίος. Ξέρεις ποιον διάλεξα εγώ; Τον δεσπότη μας τον Χρυσόστομο. Γιατί κι εκείνος ήταν όλα αυτά που ήτανε ο Καραμπάτης και ακόμη περισσότερα. Πού να 'ξερα τότε πως θα ήταν τόσο πολλά αυτά τα «περισσότερα», που δε φτάνουν τα λόγια για να τα πουν ούτε γράφονται, είναι λίγα τα γράμματα, δε φτάνουν.

Ξέρεις τι ωραία που είχα στρώσει την ιστορία; Τα 'γραψα όλα, τότε γεννήθηκε, πού σπούδασε, πότε έγι-
νε δεσπότης στη Δράμα και πότε ήρθε στη Σμύρνη, τι είχε κάνει όλα αυτά τα χρόνια. Κάθε φορά που τέλειω-

να μια σελίδα, πριν την καθαρογράψω στο τετράδιο που θα παρέδιδα στον καθηγητή μου την έδειχνα στον πατέρα μου, κι εκείνος, όταν δεν είχε να παρατηρήσει μουντζούρες ή λάθη ορθογραφικά –γιατί ο πατέρας μου είχε τελειώσει την Ευαγγελική Σχολή κι αυτά τα έπαιζε στα δάχτυλα–, μου έλεγε: «Εύγε, Εμμανουήλ, ωραία τα γράφεις, όταν τελειώσεις την εργασία, κι αν συνεχίσει να είναι το ίδιο καλή, ίσως τη δείξουμε στον Σεβασμιότατο. Να δεις που θα χαρεί, καμαρώνει με τα παιδιά που αγαπάνε τα γράμματα».

Δεν πρόφτασα ούτε να σιγουρευτώ αν είναι καλή η εργασία μου ούτε να τη δώσω στον δεσπότη να τη διαβάσει. Εκείνες τις μέρες του 1922, ο Χρυσόστομος Σμύρνης έτρεχε να προλάβει αυτό που ερχόταν, την Καταστροφή. Το βλέπαμε όλοι, ακόμη κι εμείς τα παιδιά, πως ερχόταν, μονάχα που δε θέλαμε να το πιστέψουμε, κι εγώ στεναχωριόμουν γιατί ο καθηγητής που μας είχε βάλει την εργασία πήγε στο μέτωπο πριν προλάβει να τη βαθμολογήσει.

Τώρα λέω καλύτερα έτσι, γιατί έλειπε το τέλος απ' την εργασία μου. Όμως τότε ούτε που μπορούσα να φανταστώ πως θα ήμουν σ' αυτό το τέλος μπροστά, πως θα έβλεπα με τα ίδια μου τα μάτια τον άνθρωπο που θαύμαζα «περισσότερο απ' όλους τους συμπατριώτες» μας να πεθαίνει προσπαθώντας μονάχος του να σώσει χιλιάδες ψυχές, όταν όλοι οι άλλοι τις είχαν εγκαταλείψει.

—Θέλετε να πείτε;...

—Πως ήμουν μπροστά όταν παρέδωσαν στον τουρκικό όχλο τον Χρυσόστομο Σμύρνης. Δε με πιστεύεις;

Είχε καταλάβει τον δισταγμό του Ραφαήλ.

—Όχι, όχι, δεν είναι αυτό, σκεφτόμουν μόνο πως θα πρέπει να ήσαστε πολύ μικρός στην Καταστροφή.

—Είχα γίνει δώδεκα χρονών εκείνο τον Αύγουστο.

Για λίγο σώπασαν κι οι δυο. Ο γέρος δεν ακουμπούσε πια το κεφάλι στη λαβή του μπαστουνιού του. Κοίταζε τον Ραφαήλ διερευνητικά σαν να σκεφτόταν, σαν να τον ζύγιζε.

—Μπορεί και να 'χεις δίκιο, είπε τελικά. Ένα παιδί μονάχο του στους δρόμους την ώρα που η Σμύρνη ψυχορραγούσε πίσω απ' τις αμπαρωμένες πόρτες και τα σφαλιστά παράθυρα. Κι όμως, ήμουν εκεί. Μόνο εγώ απ' όλους τους χριστιανούς της Σμύρνης είδα τον τελευταίο μητροπολίτη της να πεθαίνει.

Ο κόσμος είχε αρχίσει να βγαίνει από την εκκλησία, σε λίγο θα έβγαινε και ο Επιτάφιος. Ο Μηνάς και δυο τρεις από τους Έλληνες μεταφραστές που είχαν πάρει μέρος στο συνέδριο εμφανίστηκαν στην πόρτα του ναού· ο Ραφαήλ ετοιμάστηκε να πάει κοντά τους.

—Να σας αφήσω τώρα, είπε στον γέρο ευγενικά.

—Αν έρθεις αύριο το βράδυ στην Ανάσταση, θα σ' το φέρω.

—Θα μου το φέρετε;

—Το τετράδιο με την εργασία μου για τον Χρυσόστομο Σμύρνης. Αν σε ενδιαφέρει, βέβαια, να τη διαβάσεις.

Η φωνή του ακουγόταν ανυπόμονη, παράξενα ζωηρή για έναν τόσο ηλικιωμένο άνθρωπο.

—Και βέβαια με ενδιαφέρει.

Ο Ραφαήλ είχε βιαστεί να απαντήσει πριν σκεφτεί αν τον ενδιέφερε πραγματικά μια σχολική εργασία που είχε γραφτεί σχεδόν εκατό χρόνια πριν.

—Αύριο στην Ανάσταση, λοιπόν, εδώ, στο ίδιο μέρος, είπε ο γέρος. Θα έρθω να με περιμένεις.

—Αύριο!

—Σε ευχαριστώ, παιδί μου.

Ο Επιτάφιος έβγαινε εκείνη τη στιγμή απ' την εκκλησία. Δεξιά κι αριστερά απ' το δρομάκι, ανάμεσα στα λουλούδια και στους τάφους, οι φλόγες των αναμμένων κεριών τρεμουλιάζανε στο ανοιξιάτικο αεράκι.

Ο Ραφαήλ ενώθηκε με τους πιστούς που ακολουθούσαν, είχε φτάσει κοντά στον Μηνά και στους άλλους, όταν το συνειδητοποίησε. Υπήρχε κάτι ξεχωριστό σ' εκείνη τη μαθητική εργασία για τον τελευταίο μητροπολίτη της Σμύρνης! Ο γέρος είχε πει: «*Το τέλος... Το είδα με τα ίδια μου τα μάτια... μόνο εγώ απ' όλους τους χριστιανούς της Σμύρνης*». Ήταν δυνατόν;

—Λες για τον κυρ Μανουήλ;

—Τον ξέρεις;

—Όλοι εδώ τον ξέρουμε, είναι πολύ γέρος, κοντεύει τα εκατό, μπορεί και να τα 'χει περάσει. Χτες, Μεγά-

λη Παρασκευή, είχε έρθει στην Αγία Φωτεινή, τον είδα κι εγώ.

—Και πάλι εδώ ήταν, πριν την Ανάσταση καθόταν στο ίδιο πεζουλάκι πλάι στον τοίχο. Την ώρα, μάλιστα, που είπε ο παπάς το «Δεύτε λάβετε φως», σηκώθηκε και μου έγνεψε να πάω κοντά του.

—Είσαι σίγουρος πως ήταν ο κυρ Μανουήλ;

—Πάντως εμένα έτσι μου είπε, πως τον λένε Εμμανουήλ και πως θα με συναντούσε εδώ το βράδυ της Ανάστασης, απόψε δηλαδή.

Ο Μηνάς έκανε άλλον ένα γύρο με το βλέμμα στον κήπο της Αγίας Φωτεινής. Οι τελευταίοι πιστοί είχαν φύγει, η αναστάσιμη λειτουργία είχε τελειώσει από ώρα.

—Δεν ήρθε, είπε με σιγουριά. Παραγνώρισες. Αν ήταν εδώ θα τον βλέπαμε.

—Κρίμα. Μου είχε πει πως θα μου έφερνε μια εργασία για τον Χρυσόστομο Σμύρνης, την οποία έγραψε όταν ήταν μαθητής στην Ευαγγελική Σχολή, και πως ήταν μπροστά την ημέρα που τον σκότωσαν οι Τούρκοι.

—Σοβαρά μιλάς;

—Έτσι μου είπε.

—Έτσι θα είναι. Μπορεί να μιλάει λίγο ο κυρ Μανουήλ, αλλά είναι σοβαρός άνθρωπος κι έχει τα μυαλά του τετρακόσια.

Πίσω τους κάποιος κλείδωνε την πόρτα της εκκλησίας, είδαν τον κληρικό που ερχόταν προς το μέρος τους.

—Ακόμη εδώ είστε; Με περιμένατε; Ωραία, πάμε μαζί.

Βγήκαν και οι τρεις από την καγκελωτή εξώπορτα.

Στον κήπο της Αγίας Φωτεινής έμειναν μόνο οι σκιές και το φως των αστεριών της ανοιξιάτικης νύχτας.

Ο Μηνάς αποτέλειωσε το τσάι που είχε μείνει στο γυάλινο ποτηράκι.

— Τώρα που το σκέφτομαι, ανησυχώ μήπως έπαθε τίποτε, είπε. Θες να πεταχτούμε ως το σπίτι του, να δούμε αν είναι καλά; Μένει σε ένα σπίτι απ' αυτά που δεν κάρηκαν, κοντά στον Αϊ-Βούκλα,³ μια γυναίκα πηγαίνει κάθε μέρα και τον υπηρετεί, αλλά το βράδυ φεύγει.

Ο Ραφαήλ κοίταξε το ρολόι του, ήταν νωρίς ακόμη. Το αναστάσιμο δείπνο είχε κρατήσει πολύ, κανείς απ' τους άλλους που μετείχαν στο συνέδριο δεν είχε κατέβει ακόμη για πρωινό.

— Λες να είχε όντως σκοπό ο κυρ Μανουήλ να μου δώσει το τετράδιο; ρώτησε για άλλη μια φορά.

— Αν σ' το είπε, γιατί όχι.

— Δηλαδή, δε θα σε πείραζε να πάμε ως το σπίτι του; Ένωθε άσχημα, τον είχε ζαλίσει τον καημένο τον Μηνά με τον γέρο που του είχε υποσχεθεί να του φέρει το τετράδιο με την εργασία του.

3. Σμυρνέικη ντοπιολαλιά για τον Άγιο Βουκόλο: Η εκκλησία έχει ανακαινιστεί και αρκετές φορές μετά από ειδική άδεια χρησιμοποιείται για τις θρησκευτικές ανάγκες της ορθόδοξης κοινότητας Σμύρνης.

—Αφού εγώ σ' το πρότεινα.

Σηκώθηκαν κι οι δυο. Έξω η πόλη ζούσε τους συνηθισμένους της ρυθμούς, πήραν τον δρόμο με τα πόδια, πέρασαν μπροστά απ' το Κεμεραλντί και χώθηκαν στα στενάκια που οδηγούσαν προς τον Αϊ-Βούκλα.

Σπίτια με γδαρμένες όψεις, γαριασμένες μπουγάδες κρέμονταν απ' τα παράθυρα. Ο Ραφαήλ κρυφогέλασε με τη σκέψη του. «Γαριασμένες», η λέξη που χρησιμοποιούσε η μάνα του για τα κακοπλυμένα ρούχα, για τα λευκά σεντόνια που δεν αστράφτουν, για τις κουρτίνες που κρέμονταν σαν κουρέλια απ' τα παράθυρα. Ήταν η ίδια αίσθηση που είχε όταν πέρασε για πρώτη φορά απ' την ανατολική Θράκη. Μια αίσθηση προσωρινού, σπίτια για τα οποία δε νοιάζεται κανείς αφού πρόκειται να τα εγκαταλείψει.

Απ' το κλειστό μπαλκόνι και τα παράθυρα του σπιτιού του κυρ Μανουήλ δεν κρεμόταν καμιά μπουγάδα, τα παντζούρια ήταν κλειστά, σκεβρωμένα, λες κι αν τολμούσε κάποιος να τα ανοίξει θα κατέρρεαν, θα διαλύονταν και θα γίνονταν σκόνη σαν τις μούμιες όταν εκτεθούν στο φως. Μια γυναίκα στεκόταν στον μικρό εξώστη όπου οδηγούσαν μισοσπασμένα μαρμάρινα σκαλιά. Άνοιγε κι έκλεινε τα χέρια της σφίγγοντάς τα στο στήθος λες κι αγωνιούσε περιμένοντας κάτι. Μόλις είδε τον Μηνά, έτρεξε προς το μέρος του.

—Minas! Allah'a şükür, nihayet biri geldi! Efendi, gel gel de gör. Dün bütün gün yataktaydı. Akşam giderken

yine aynı yerindeydi. «Yorgunum» dedi. Yemek de yemek istemedi. Onu az önce buldum. Hala yukarıda, odasında. Dürtüyorum, konuşuyorum, hiç. Ölmüş!⁴

Μιλούσε τουρκικά με τη βαριά προφορά της Ανατολής. Όμως έτσι κι αλλιώς ο Ραφαήλ δεν ήξερε τουρκικά, δε γινόταν να την καταλάβει.

Εκείνη, χωρίς να περιμένει απάντηση, γύρισε και μπήκε στο σπίτι αφήνοντας την πόρτα ανοιχτή. Καθώς κατευθυνόταν στο εσωτερικό, την άκουσαν που έβαλε τα κλάματα.

—Τι συμβαίνει;

Ο Ραφαήλ είχε αναγκαστεί να τρέχει σχεδόν πίσω απ' τον Μηνά, που ανέβαινε ξοπίσω απ' τη γυναίκα την ξύλινη σκάλα που οδηγούσε στον πάνω όροφο.

—Ο κυρ Μανουήλ, είπε χωρίς να γυρίσει προς το μέρος του, η γυναίκα τον βρήκε πεθαμένο πριν λίγο.

—Δεν ξέρω αν ήταν σωστό αυτό που κάναμε.

Ο Μηνάς ανασήκωσε τους ώμους του.

—Τι το ψάχνεις, φίλε μου Ραφαήλ;

Κάθονταν κι οι δυο στα σκαλάκια μπροστά στην

4. Μηνά! Αχ, δόξα τον Αλλάχ, ήρθε κάποιος! Ο κύριος, έλα, έλα να δεις! Χθες όλη μέρα ήταν στο κρεβάτι. Εκεί τον άφησα όταν έφυγα το βράδυ. «Είμαι κουρασμένος» μου είπε. Δεν ήθελε ούτε να φάει. Τον βρήκα πριν από λίγο. Είναι ακόμη εκεί πάνω, στην κάμαρή του. Τον κουνώ, του μιλώ, τίποτε. Είναι πεθαμένος!...

εκκλησία του Αγίου Βουκόλου. Η κηδεία του κυρ Μανουήλ θα γινόταν εκεί, έτσι είχε αποφασίσει η ορθόδοξη κοινότητα.

Το βλέμμα του Ραφαήλ στράφηκε στο σακίδιό του, εκεί που είχε καταχωσιάσει το τετράδιο.

— Αναρωτιέμαι αν είχαμε το δικαίωμα να πάρουμε κάτι το οποίο ίσως ανήκει σε κάποιον άλλον, επέμεινε.

— Σε ποιον, φίλε μου; Ο κυρ Μανουήλ δεν είχε παιδιά ούτε άλλους συγγενείς, το σπίτι από αύριο ή θα αποκτήσει καινούριους ενοίκους, οι οποίοι δεν έχουν ιδέα από σχολικές εργασίες μαθητών της Ευαγγελικής Σχολής, ή θα γίνει ένας σωρός μπάζα για να χτιστεί κάτι άλλο στη θέση του.

Όμως αυτό δεν αλλάζει σε τίποτε το ότι πήραμε από κει κρυφά κάτι το οποίο του ανήκε, σκέφτηκε ο Ραφαήλ για πολλοστή φορά.

Είχε νιώσει πάλι λες και έμπαινε απρόσκλητος σε ξένο σπίτι. Ήταν η ίδια αίσθηση που είχε όταν ακολουθούσε τον Μηνά στο επάνω πάτωμα του σπιτιού του γέρου. Τα κλειστά παραθυρόφυλλα, η μυρωδιά του παλιού στα φθαρμένα χαλιά και τα σκονισμένα κρύσταλλα του μπουφέ στη σάλα, το υπνοδωμάτιο με το μπρούντζινο κρεβάτι. Ένα εικονοστάσι ψηλά στη γωνιά, του έκανε εντύπωση που το καντήλι ήταν αναμμένο, ένα λαβομάνο με κιτρινισμένο μάρμαρο, κουρτίνες πλεγμένες στο χέρι που αφήναν τεθλασμένες γραμμές απ' τον δυνατό ανοιξιάτικο ήλιο να μπαίνουν στο δωμάτιο.

Ο γέρος ήταν σαν να κοιμόταν. Γυρισμένους στη δε-

ξιά πλευρά με το χέρι του κάτω απ' το μαξιλάρι. Η γυναίκα μάλλον είχε φοβηθεί να τον μετακινήσει, κι έτσι κι αλλιώς δε χρειαζόταν να ξέρεις πολλά για να καταλάβεις πως ήταν πεθαμένος από ώρα.

— Dün gece geç saatte onu biraktım, lazım olduğumda bana haber verebilirdi, hemen yan tarafta oturuyorum sonuçta, yanına su da bırakmıştım...⁵

Ο Ραφαήλ παρακολούθησε το χέρι της γυναίκας που έδειχνε το κομοδίνο δίπλα στον γέρο.

Ένα ποτήρι με νερό σκεπασμένο με πάνινο πετσετάκι, κάτι μπουκαλάκια, μάλλον από φάρμακα, ένα τετράδιο με ξεθωριασμένο γαλάζιο εξώφυλλο. Ήταν δεμένο με σπάγκο, έτσι όπως κάνουμε μερικές φορές για να συγκρατήσουμε σελίδες που έχουν φύγει απ' τη θέση τους.

Τινάχτηκε λες και κάποιος του είχε δώσει μια σπρωξιά.

— Μηνά;

— Λέει πως του άφησε «σου», δηλαδή νερό.

— Δε σε ρωτάω γι' αυτό. Εκεί δίπλα κοιτά, το τετράδιο, λες να είναι αυτό για το οποίο μου μίλησε ο κυρ Μανουήλ;

Ο Μηνάς το πήρε στα χέρια του.

— *Ευαγγελική Σχολή – Τετράδιο εργασιών του μαθητού Εμμανουήλ Βουλγαρίδη. Αυτό είναι.*

Στο μεταξύ η γυναίκα είχε ξεσπάσει σε καινούριο χείμαρρο δακρύων.

5. Τον άφησα χθες βράδυ αργά, αν με χρειαζόταν μπορούσε να με ειδοποιήσει, εδώ δίπλα μένω, του έβαλα νερό πλάι του...

—Polisi aradım. Nerede olursa olsunlar, gelecekler. Ondan birşeyler alacağım diye, ona kötülük yaptığım ortaya çıkarsa, benim halim ne olur? Nedir o eski püskü şeyleri? Al işte, hemen yandaki odada bir dolapları var, tavana kadar kitap dolu.⁶

Ο Μηνάς στράφηκε στον φίλο του:

—Λέει πως πριν από λίγο ειδοποίησε την αστυνομία και φοβάται μην την κατηγορήσουν πως του έκανε κακό για να τον κλέψει.

—Για το τετράδιο τι λέει;

—Τίποτε, ούτε που το 'χει προσέξει. Θα το θεωρεί κι αυτό μια απ' τις «παλιατζούρες» του κυρ Μανουήλ.

Η σειρήνα ενός περιπολικού ακούστηκε στο δρομάκι.

Η γυναίκα συνέχισε να μαλλιοτραβιέται. Ούτε που έδωσε σημασία στον Μηνά που έκρυβε το τετράδιο κάτω απ' το μπουφάν του.

—Πρέπει να ειδοποιήσουμε αμέσως την ορθόδοξη κοινότητα και το προξενείο, είπε εκείνος κι έβγαλε το κινητό απ' την τσέπη του.

6. Πήρα την αστυνομία στο τηλέφωνο. Θα έρθει όπου να 'ναι. Κι εγώ τι θα απογίνω αν με κατηγορήσουν πως του έκανα κακό για να του πάρω τα πράγματά του; Τι πράγματα, μόνο παλιατζούρες έχει. Να, στο διπλανό δωμάτιο έχει κάτι ντουλάπια μέχρι το ταβάνι γεμάτα βιβλία.

Ήταν ένα τετράδιο παλιό, με ξεθωριασμένο γαλάζιο εξώφυλλο και την ετικέτα του κιτρινωμένη απ' τα χρόνια. Τα γράμματα: «*Εργασία του μαθητού Εμμανουήλ Βουλγαρίδη*» ξεθωριασμένα κι αυτά, όμως το μελάνι στο κείμενο που υπήρχε μέσα ήταν βαθύ και καθαρό λες και οι λέξεις είχαν γραφτεί λίγο πριν, απλώς το στυλό χαρτο είχε περάσει κι είχε πάρει το περισευούμενο για να μην τις μουτζουρώσει.

Όταν το πρωτοείδε ο Ραφαήλ στο δωμάτιο του γέροντος σκέφτηκε πως ο κυρ Μανουήλ είχε δέσει τον σπάγκο για να συγκρατήσει κάποιες σελίδες που είχαν φύγει απ' τη θέση τους, όμως είχε κάνει λάθος. Πίσω απ' το τετράδιο, δεμένο με τον σπάγκο, ήταν ένα σημειωματάριο με φθαρμένο δερμάτινο ντύσιμο. Ο Ραφαήλ τα είχε ξεφυλλίσει και τα δυο όταν βρέθηκε μόνος στο δωμάτιο του ξενοδοχείου του. Το σημειωματάριο ήταν γραμμένο με μολύβι, τα γράμματα είχαν ξεθωριάσει τόσο που με δυσκολία μπορούσες να τα διαβάσεις. Μέσα υπήρχαν πληροφορίες σχετικές με τον Σμύρνης Χρυσόστομο τις οποίες ο μαθητής Εμμανουήλ Βουλγαρίδης είχε πάρει από πρόσωπα που τον γνώριζαν από τα νεανικά του χρόνια και σημειώσεις από γεγονότα των χρόνων που είχε γίνει δεσπότης της Σμύρνης, στα οποία ο Εμμανουήλ ή κάποιος από την οικογένειά του ήταν αυτόπτης μάρτυρας. Το κείμενο άλλες φορές θύμιζε ημερολόγιο, άλλες ήταν πιστή καταγραφή γεγονότων έτσι όπως τα διαβάζει κανείς στις εφημερίδες. Ανάμεσα στις σελίδες απο-

κόμματα εφημερίδων τακτικά βαλμένα κατά χρονολογική σειρά. Μπορούσες να δεις παντού υπογραμμίσεις και παραπομπές, ιδιαίτερα στα σημεία όπου οι εφημερίδες αναφέρονταν σε γεγονότα που είχε ζήσει ο ίδιος ο νεαρός Εμμανουήλ ή ο πατέρας του, ψάλτης στην Αγία Φωτεινή, τη Μητρόπολη της Σμύρνης. Ήταν ολοφάνερο πως το σημειωματάριο είχε αποτελέσει το «εργαλείο» το οποίο είχε χρησιμοποιήσει το παιδί για να γράψει την εργασία του.

Στο τετράδιο οι ίδιες πληροφορίες, καθαρογραμμένες όμως και βαλμένες με τη σειρά, χωρισμένες σε ενότητες. Το κείμενο γραμμένο σε ωραία ελληνικά μιας περασμένης εποχής. Μια συνηθισμένη σχολική εργασία. Θα ήταν, αν δεν υπήρχαν εκείνες οι σελίδες στο τέλος του.

«Αυτά που θα γράψω παρακάτω...»

Οι τελευταίες σελίδες της εργασίας είχαν γραφτεί πολύ αργότερα, ο γραφικός χαρακτήρας φανέρωνε ενήλικα, το μελάνι διαφορετικό. Αυτός που τις είχε γράψει το είχε κάνει με σκοπό να συμπληρώσει την εργασία, όμως δεν ήταν πια ο ίδιος άνθρωπος, το κείμενο ήταν λες και αιμορραγούσε απ' την κάθε του λέξη.

«Αυτά που θα γράψω παρακάτω...» Ο Εμμανουήλ, πολλά χρόνια μετά. Δεν επρόκειτο για σχολική εργασία πια αλλά για πιστή καταγραφή γεγονότων από έναν ενήλικα στοιχειωμένο από τις αναμνήσεις του και μαζί από μια αλήθεια που έπρεπε να βγει στο φως.

Το δωδεκάχρονο αγόρι που είχε αναλάβει να γρά-

ψει μια εργασία για εκείνον από τους συμπατριώτες του που «θαύμαζε περισσότερο» είχε χαθεί, το είχε αρπάξει ένα κύμα από αίμα και φωτιά, κι όπως παράδερνε στους έρημους δρόμους μιας πόλης που ψυχορραγούσε είδε αυτό τον άνθρωπο να πεθαίνει προσπαθώντας μάταια να σώσει, μόνος αυτός, χιλιάδες ψυχές που είχαν αφεθεί στις ορδές του Κεμάλ και στη μοίρα τους.

Ο Ραφαήλ άγγιζε εκείνες τις σελίδες και νόμιζε πως άγγιζε φωτιά. Ο θάνατος μιας πολιτείας μέσα απ' τον θάνατο του δεσπότη της. Νόμιζε πως είχε συνηθίσει τη φρίκη μέσα απ' τις ειδήσεις των τηλεοπτικών καναλιών και το διαδίκτυο, όμως είχε κάνει λάθος.

Ο Μηνάς είχε ρωτήσει παντού, κανείς δεν τον είχε ακούσει τον κυρ Μανουήλ να μιλάει γι' αυτό το τετράδιο. Στην ορθόδοξη κοινότητα έλεγαν πως ήταν άνθρωπος μοναχικός και λιγάκι παράξενος, όμως τον τελευταίο καιρό κάθε φορά που ερχόταν κόσμος απ' την Ελλάδα ερχόταν κι εκείνος στην Αγία Φωτεινή. Ο Ραφαήλ αναρωτιόταν τι ήταν αυτό που έκανε τον κυρ Μανουήλ να κρατάει το τετράδιο μυστικό και ποιος ήταν ο λόγος για τον οποίο είχε διαλέξει να το δώσει σ' εκείνον.

Η μόνη εξήγηση ήταν πως είχε προαισθανθεί το τέλος του κι έψαχνε κάποιον για να το εμπιστευτεί. Εκείνος, που δεν είχε κληρονόμους για να πάρουν όσα είχαν απομείνει απ' τη ζωή του, τις «παλιατζούρες», όπως έλεγε η γυναίκα που τον φρόντιζε, ήθελε να βρει

κληρονόμο γι' αυτό που θεωρούσε πιο πολύτιμο: την αλήθεια την οποία είχε ζήσει.

Ο Ραφαήλ είχε ψάξει κάθε πηγή στην οποία μπορούσε να έχει πρόσβαση μέσα από το διαδίκτυο. Αυτόπτες μάρτυρες όταν οι Τούρκοι συνέλαβαν τον Χρυσόστομο Σμύρνης ελάχιστοι, μια γαλλική περίπολος και το τουρκικό απόσπασμα το οποίο τον οδήγησε στο Διοικητήριο της Σμύρνης. Από τη στιγμή που ο Τούρκος διοικητής Νουρεντίν τον παρέδωσε στον τουρκικό όχλο, οι Γάλλοι στρατιώτες τον έχασαν γρήγορα απ' τα μάτια τους. Αυτόπτες μάρτυρες σε όσα συνέβησαν μετά ήταν μόνο ο όχλος ο οποίος τον έσερνε στους έρημους δρόμους της πόλης. Κανείς μέχρι τώρα δεν είχε ακούσει από το στόμα κάποιου που να μην είναι θύτης τι ακριβώς συνέβη εκείνο το απόγευμα του Σαββάτου 27 Αυγούστου 1922, ως το πρωινό της Κυριακής που μαθεύτηκε πως ο δεσπότης της Σμύρνης ήταν νεκρός.

Ο Ραφαήλ έδεσε ξανά με τον σπάγκο το σημειωματάριο και το τετράδιο και τα έβαλε στο βάθος της βαλίτσας του πριν ξεκινήσει για το αεροδρόμιο της Σμύρνης, δυο μέρες μετά.

Δεν υπήρχε κανείς να του απαγορεύσει να τα πάρει μαζί του, όμως σ' αυτό που είχε νιώσει στο σπίτι του κυρ Μανουήλ, ότι δηλαδή είχε πάρει κάτι το οποίο δεν του ανήκε, είχε προστεθεί και η βεβαιότητα ότι

έφερνε από τη Σμύρνη κάτι πολύτιμο για το οποίο ήταν υπεύθυνος αυτός μονάχα.

Από το αεροδρόμιο τηλεφώνησε στην Έλλη. Της είχε πει ήδη μέσες άκρες την ιστορία, όμως μέσες άκρες μοναχά – η γιαγιά της είχε πεθάνει την προηγούμενη μέρα.

— Περίμενέ με στο αεροδρόμιο, θα έρθω να σε πάρω.

Ακουγόταν λυπημένη, με εκείνη τη γλυκιά λύπη των ανθρώπων που έχουν χάσει κάποιον πολύ αγαπημένο τους, κι ας ξέρουν πως σ' αυτό τον αγαπημένο η ζωή φέρθηκε γενναιόδωρα. Η γιαγιά είχε φύγει στα ενενήντα οχτώ της τριγυρισμένη από παιδιά, εγγόνια, δισέγγονα που την αγαπούσαν. Όσο κρατούσαν οι αναμνήσεις τους θα ήταν ζωντανή κι εκείνη.

Ο Ραφαήλ ήθελε πολύ να παρηγορήσει την κοπέλα του με μια μεγάλη αγκαλιά, αλλά δεν υπήρχε λόγος να οδηγήσει γι' αυτό η Έλλη σε ολόκληρη την Αττική οδό ως το αεροδρόμιο.

— Μην έρθεις, το λεωφορείο είναι μια χαρά.

— Θέλω.

— Εντάξει τότε, θα σε περιμένω, σ' αγαπώ.

Όση ώρα διαρκούσε η πτήση Σμύρνη-Αθήνα σκεφτόταν το «σ' αγαπώ» και το πακέτο που κουβαλούσε στο βάθος της βαλίτσας του. Για έναν παράξενο λόγο ένιωθε πως εκείνος και η Έλλη ήταν δεμένοι μαζί έτσι όπως ήταν δεμένα το τετράδιο και το σημειωματάριο, με τον ίδιο σπάγκο.

Η Έλλη έσκυψε στα χαρτιά που είχε απλώσει ο Ραφαήλ πάνω στο γραφείο του. Με τον μεγεθυντικό φακό προσπαθούσε να διαβάσει τα ξεθωριασμένα γράμματα στο σημειωματάριο.

Στέκονταν όρθιοι κι οι δυο, η Έλλη βιαζόταν να φύγει, όμως δεν μπορούσε να αντισταθεί στον πειρασμό να ρίξει τουλάχιστον μια ματιά στο τετράδιο και στο σημειωματάριο που είχε φέρει από τη Σμύρνη ο Ραφαήλ.

—Μην παιδεύεσαι άδικα, αυτό που πρέπει να διαβάσεις πρώτα βρίσκεται εδώ.

Ο Ραφαήλ της έδειξε τις τελευταίες σελίδες στο τετράδιο με την εργασία. Τώρα δε χρειαζόταν τον φακό, μπορούσε να διαβάσει άνετα το καθαρογραμμένο κείμενο.

—Απίστευτο!

Η Έλλη συνέχισε να διαβάζει.

—Φρίκη, ψιθύρισε, το παιδί ήταν εκεί όταν παρέδωσαν στον τουρκικό όχλο τον Χρυσόστομο Σμύρνης, τα είδε όλα κι είναι γραμμένα όλα εδώ. Ο γεράκος τα κρατούσε φυλαγμένα, μέχρι που βρέθηκες εσύ μπροστά του. Η γιαγιά μου θα έλεγε πως είσαι ευλογημένος.

Σήκωσε το βλέμμα απ' τις πυκνογραμμένες σελίδες, είχε βουρκώσει, είχαν κηδέψει τη γιαγιά της το πρωί, ήταν ακόμη νωρίς για να έχει γίνει μόνο μια αγαπημένη θύμηση.

Ο Ραφαήλ την αγάλιασε απ' τους ώμους.

—Ευλογημένος; Εγώ συνεχίζω να αναρωτιέμαι γιατί να διαλέξει εμένα ο κυρ Μανουήλ. Αν με διάλεξε, δηλαδή, γιατί δεν πρόλαβε...

—Σε διάλεξε. Τι άλλο μπορούσε να σημαίνει το τετράδιο και το σημειωματάριο στο κομοδίνο πλάι στο κρεβάτι του; Δεν μπορεί να τα κρατούσε εκεί όλα αυτά τα χρόνια. Διάβασες τι λέει εδώ; «Όταν θα τελειώνα, θα έβαζα μαζί και τις σημειώσεις που δεν τόλμησησα τότε δώδεκα χρονών να συμπεριλάβω στην εργασία, και θα έψαχνα τον κατάλληλο για να του τα δώσω και να κάνει βιβλίο όσα έγραφα, ώστε να μπορούν να τα διαβάσουν όλοι!» Είχε σκοπό να σου ζητήσει να χρησιμοποιήσεις το υλικό το οποίο υπάρχει μέσα στο σημειωματάριο και το τετράδιο για να γράψεις ένα βιβλίο.

—Κανείς, δυστυχώς, δεν πρόκειται να ενδιαφερθεί για την εργασία ενός μαθητή της Ευαγγελικής Σχολής της Σμύρνης, γραμμένης σχεδόν εκατό χρόνια πριν.

—Εγώ δε μιλάω για τέτοιο βιβλίο.

—Αλλά;

—Για ένα μυθιστόρημα που να μπορούν να το διαβάσουν όλοι, όπως το λέει κι ο κυρ Μανουήλ.

—Αυτό δεν είναι δουλειά μεταφραστή. Είδες εσύ κάτι στη δουλειά μου που να λέει πως μπορώ να είμαι και λογοτέχνης;

—Πώς το ξέρεις αν δεν προσπαθήσεις;

Η Έλλη ακούμπησε την παλάμη της πάνω στο τετράδιο και το σημειωματάριο.

—Πολλοί συγγραφείς θα σε ζήλευαν. Έχεις ολόκληρη την ιστορία μπροστά σου. Δε σου μένει παρά να τη γράψεις.

Είχαν σηκώσει το κεφάλι και κοίταζαν ο ένας τον άλλο πάνω απ' τις ανοιχτές σελίδες.

Ο Ραφαήλ έκανε μια κίνηση για να μαζέψει τα χαρτιά απ' το γραφείο του.

—Άσε, το συζητάμε άλλη ώρα, μόλις γύρισα.

Καταλάβαινε πως προσπαθούσε να ξεφύγει, μόνο που δεν ήξερε από πού, απ' την Έλλη ή απ' τον εαυτό του;

Το φως έξω λιγόστευε.

—Ραφαήλ, δεν μπορώ να μείνω περισσότερο, οι δικοί μου, καταλαβαίνεις...

—Καταλαβαίνω. Μια από τις επόμενες μέρες θα έρθω να συλλυπηθώ τους δικούς σου κι εγώ.

Η Έλλη κοίταξε γύρω της.

—Μήπως είδες πού άφησα την τσάντα μου;

Την εντόπισε τελικά πλάι στο παραφουσκωμένο σακίδιο με τα φυλλάδια του συνεδρίου που είχε φέρει από τη Σμύρνη ο Ραφαήλ. Εκείνος είχε ακόμη το χέρι του τυλιγμένο γύρω απ' τους ώμους της. Τα κεφάλια τους πλάι πλάι. Φιλήθηκαν.

—Φεύγω.

Η κοπέλα δρασκελίσε τη βαλίτσα που είχε μείνει ανοιχτή στη μέση του δωματίου, πήρε την τσάντα της και προχώρησε προς την εξώπορτα. Πριν την ανοίξει γύρισε προς το μέρος του Ραφαήλ.

—Μακάρι να μπορούσα να μείνω, όμως έτσι κι αλλιώς είναι καλύτερα να μείνεις μόνος σου, είπε.

Με το δάχτυλό της έδειξε το τετράδιο και το σημειωματάριο πάνω στο γραφείο.

—Σου έχω εμπιστοσύνη, είμαι σίγουρη πως θα κάνεις το καλύτερο.

Του έστειλε ένα φιλί από μακριά και βγήκε απ' το διαμέρισμα.

Από το βάθος του διαδρόμου ακούστηκε σε λίγο ο ήχος της πόρτας του ασανσέρ που έκλεινε.

Ο Ραφαήλ συνέχιζε να στέκεται πλάι στο γραφείο. Σκεφτόταν την Έλλη και πόσο ωραίο ήταν να είναι μαζί, οι σκέψεις της σκέψεις του, η αγάπη και των δυο τους. Η Έλλη είχε καταλάβει πως η ιστορία με το τετράδιο και το σημειωματάριο μπλόκαρε όλα όσα τον απασχολούσαν πριν φύγει για τη Σμύρνη σαν γρίφος που έπρεπε να τον λύσει πριν συνεχίσει τη ζωή του. Είχε χρησιμοποιήσει τη λέξη «ευλογημένος», ήταν υπερβολικό, έφταιγε και η δουλειά της, οι διαφημιστές υπερβάλλουν συνήθως στις εκφράσεις τους, όμως αυτό δεν άλλαξε σε τίποτε την ουσία. Στο τετράδιο και το σημειωματάριο υπήρχε η μόνη αυθεντική μαρτυρία για ένα ιστορικό γεγονός κι ήταν εκείνος που τα είχε πάρει από το σπίτι του κυρ Μανουήλ στη Σμύρνη, εκείνος όφειλε, λοιπόν, να διαχειριστεί αυτή τη μαρτυρία με τον τρόπο που της άξιζε.

«Σου έχω εμπιστοσύνη» του είχε πει «είμαι σίγουρη πως θα κάνεις το καλύτερο». Ποιο είναι το καλύτερο; αναρωτήθηκε.

Είχε σκεφτεί να παραδώσει το τετράδιο μαζί με το σημειωματάριο σε κάποιο ιστορικό αρχείο. Φυσικά και όφειλε να το κάνει, θα το έκανε. Οι ιστορικοί θα τα έβαζαν μαζί με όλα τα άλλα που έπρεπε να μελετήσουν, και κάποια στιγμή θα κατέγραφαν την ιστορία απογυμνωμένη από το συναίσθημα, αυτή ήταν η δουλειά τους, άλλωστε – λόγια ευάλωτα στη λησμονιά. Ήταν το καλύτερο αυτό; Αυτό ήταν που ήθελε ο κυρ Μανουήλ;

Το πρόσωπο του Ραφαήλ είχε σκοτεινιάσει. Η Έλλη είχε βγάλει στην επιφάνεια και τις δικές του αμφιβολίες.

Το τετράδιο με την εργασία ήταν ανοιγμένο μπροστά του στις τελευταίες σελίδες, αυτές που διάβαζε η Έλλη λίγο πριν.

«Όταν θα τέλειωνα θα έβαζα μαζί και τις σημειώσεις ... και θα έψαχνα τον κατάλληλο για να του τα δώσω και να κάνει βιβλίο όσα έγραψα, ώστε να μπορούν να τα διαβάσουν όλοι! Μονάχα που πρέπει να προσέξω. Δε θέλω να πάνε σε χέρια αδιάφορων, δε θέλω να χαθεί».

Μακάρι να είχε μπροστά του τον γέρο. Να του εξηγήσει πως είχε παρασυρθεί απ' την ιδιότητά του του μεταφραστή και τώρα του ζητούσε αντί για λέξεις να «μεταφράσει» γεγονότα και συναισθήματα, να τα κάνει λέξεις και να φτιάξει μια ιστορία με την αλήθεια τους. Αυτό ήταν δουλειά συγγραφέα, κι εκείνος δεν ήταν συγγραφέας ούτε φιλοδοξούσε να γίνει. Όμως

ήταν αργά πια, ο κυρ Μανουήλ αναπαυόταν στη Σμύρνη, την πατρίδα του. Ούτε να του μιλήσει μπορούσε ούτε εκείνος να τον ακούσει.

«Δε με πιστεύεις; Θα σου φέρω το τετράδιο αύριο, στην Ανάσταση».

Η αλήθεια που έπρεπε να γίνει λέξεις. Ένα χρέος που έπρεπε να ξεπληρωθεί.

Ο Ραφαήλ κάθισε στο γραφείο του. Δίσταζε ακόμη.

— Αν έβαζα τον Εμμανουήλ κεντρικό ήρωα..., μονολόγησε.

Πήρε στα χέρια του το τετράδιο κι άρχισε να το φυλλομετράει μέχρι που έφτασε στο τέλος του.

— ...όταν ήταν δώδεκα χρονών, την εποχή που τους ανάθεσαν στην Ευαγγελική Σχολή την εργασία, κι αργότερα, όταν είχε γεράσει πια κι η αλήθεια που είχε ζήσει τον βάραινε.

Άφησε το τετράδιο και πήρε στα χέρια του το σημειωματάριο. Ταλαιπωρημένα φύλλα, άτσαλο, βιαστικό γράψιμο μαθητή. Δεν μπόρεσε να μη χαμογελάσει, το τετράδιο με την εργασία ήταν έργο ενός επιμελούς μαθητή, το σημειωματάριο τα ορنيθοσκαλίσματα ενός παιδιού που προορίζονταν μόνο για τον εαυτό του.

Ανάμεσα στις λέξεις είχε σχηματιστεί μια μορφή. Ένα αγόρι, ντυμένο τη στολή του σχολείου με πηλίκιο και δερμάτινη σάκα στο χέρι, έχει σχολάσει και επιστρέφει στο σπίτι του. Είναι δώδεκα χρονών, ούτε πολύ μικρός μα ούτε και πολύ μεγάλος για να μη δώ-

σει μια κλοτσιά στο τενεκεδάκι που έτυχε να βρεθεί στον δρόμο του. Ο συνομήλικος φίλος του με τον οποίο βαδίζουν μαζί κάνει το ίδιο. *«Ο φίλος μου ο Ευάγγελος ήθελε να γράψει για τον Καραμπάτη».*

Το φως απ' έξω είχε χαθεί. Ο Ραφαήλ άναψε τη λάμπα πάνω στο γραφείο του. Παραμέρισε τα βιβλία και τα χαρτιά που σχημάτιζαν ετοιμόρροπους σωρούς στην επιφάνεια του γραφείου μέχρι που έμειναν επάνω μόνο το σημειωματάριο και το τετράδιο με την εργασία του μαθητή της Ευαγγελικής Σχολής Εμμανουήλ Βουλγαρίδη. Τα άνοιξε στην πρώτη σελίδα και τα δυο. Το λάπτοπ ήταν ακόμη μέσα στο σακίδιό του, το πήρε και το άνοιξε κι αυτό. Word, Νέο αρχείο.

«Ήμουν εκεί, το είδα με τα ίδια μου τα μάτια...»

«Σε πιστεύω».

Δε δίσταζε πια. Εκείνο το «σε πιστεύω» έπρεπε να το αποδείξει.

Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ

- 1 Εξέδρα Πούντας
- 2 Λουτρά Εδέμ
- 3 Σ. Σ. Αϊδινίου
- 4 Εργοστάσιο αερίωφωτος
- 5 Νεκροταφείο ελληνικό
- 6 Νοσ. Αγ. Ιωάννου (γαλλ.)
- 7 Ορφανοτροφείο ελληνικό
- 8 Οδός Παράλληλη
- 9 Σπορτική Κλαμπ
- 10 Νέα Ευαγγελική Σχολή
- 11 Θέατρο Σμύρνης
- 12 Τελωνείο (Κουμέρκι)
- 13 Ενοδοχείο Κράιμπερ
- 14 Πλατεία Φασουλιά
- 15 Νοσ. Αγ. Ρόκου (καθολ.)
- 16 Νοσοκομείο ελληνικό
- 17 Αποβάθρα προαστείων
- 18 Ευρωπαϊκή οδός (Φράγκων)
- 19 Νοσοκομείο ολλανδικό
- 20 Νοσ. Αγ. Αντωνίου (αυστρ.)
- 21 Νοσοκομείο ευρωπαϊκό
- 22 Νοσ. Αγ. Χαλαμπύσης
- 23 Νοσ. Αγ. Γρηγορίου (αρμ.)
- 24 Μεγάλες Ταβέρνες
- 25 Νεκροταφείο τουρκικό
- 26 Μουσείο (Παλ. Ευαγγ. Σχολή)
- 27 Σ. Σ. Μπασμαχανέ
- 28 Γέφυρα καρβανίων
- 29 Τελωνείο & αποβάθρα
- 30 Αγορές (παζάρι)
- 31 Νοσοκομείο εβραϊκό
- 32 Διοικητήριο (Κονάκι)
- 33 Αλή Πασά Μειντάνι
- 34 Στρατώνες
- 35 Αρχαίο θέατρο
- 36 Φιλικές
- 37 Νοσοκομείο τουρκικό
- 38 Πυροβολείο
- 39 Νεκροταφείο εβραϊκό
- 40 Νεκροταφείο τουρκικό
- 41 Αρχαίο στάδιο
- 42 Αγ. Κοιμωσσοκίνη (Δομινικ.)
- 43 Αγ. Ιωάννης Πρόδρομος
- 44 Αγ. Ιωάννης Ευαγγ. (αγγλικ.)
- 45 Αγ. Τρύφων
- 46 Αγ. Ιωάννης Παραξυσμού
- 47 Αγ. Ιωάννης (καθολ. μητρ.)
- 48 Αγ. Στέφανος (αρμεν. μητρ.)
- 49 Ευαγγελίστρια
- 50 Αγ. Νικόλαος
- 51 Αγ. Γεώργιος
- 52 Αγ. Βουκόλος & Πολύκαρπος
- 53 Ισάρ Τζαμί (τουρκ.)
- 54 Συνταγματάρχης (εβρ.)
- 55 Αγ. Ιωάννης Θεολόγος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Με τον Ευάγγελο κάναμε τον περισσότερο δρόμο της επιστροφής απ' την Ευαγγελική Σχολή κλοτσώντας ένα τενεκεδάκι. Ο Ευάγγελος το βρήκε με το που στρίψαμε το στενό που μας έβγαζε απ' τα Τράσσα στο Φαρδύ της Αγια-Κατερίνας.

«Εγώ θα γράψω για τον Καραμπάτη!» επέμεινε.

«Αυτός δεν παίζει φούτμπολ».

«Κι εσένα τι σε νοιάζει;»

«Δε με νοιάζει, σκασίλα μου!»

Έπιασα την πάσα και, με μια δυνατή κλοτσιά, έστειλα το τενεκεδάκι στα πόδια μιας υπηρέτριας που σκούπιζε την είσοδο ενός σπιτιού.

«Τι κάνετε εκεί, παλιόπαιδα;»

Είχε σηκώσει τη σκούπα και την κουνούσε απειλητικά προς το μέρος μας. Παρατήσαμε το τενεκεδάκι και το βάλαμε στα πόδια. Με τη στολή μας και το πηλίκιο ξεχωρίζαμε σαν τη μύγα μες στο γάλα απ' τα αλητάκια της γειτονιάς, θα 'πρεπε να ήταν ή ζαβή ή στραβή για να μην καταλάβει πως είμαστε μαθητές της Ευαγγελικής Σχολής. Ώρες ήταν να το πει στην κυ-

ρά της και η κυρά της να έρθει στην Ευαγγελική Σχολή να παραπονεθεί.

«Δύο εκ των μαθητών σας...»

Αυτό μας έλειπε. Πήραμε όλο το Φαρδύ μονορούφι και μόνο όταν είχαμε απομακρυνθεί αρκετά σταθήκαμε να ξελαχανιάσουμε.

«Καλά, είσαι μεγάλος χέστης!»

«Ποιος μιλάει, και θέλεις να γράψεις και για τον Καραμπάτη. Αυτός, μάτια μου, είναι ημίθεος».

«Είναι, εσύ γιατί λες πως τον διάλεξα;»

«Όμως φοβήθηκες τη δούλα».

«Κι εσύ τη φοβήθηκες».

«Δεν τη φοβήθηκα, ντράπηκα. Μαθητές της Ευαγγελικής και να κλοτσάμε το τενεκεδάκι σαν αλητάκια».

«Εγώ μια μέρα, και να το δεις, θα παίξω στον Πανιώνιο».

«Άλλα λόγια ν' αγαπιόμαστε».

Ξεκινήσαμε πάλι βιαστικά. Θα μας περιμένανε και τους δυο στα σπίτια μας από ώρα.

Άφησα τον Ευάγγελο μπροστά στο δικό του.

Είχα αρχίσει να κατηφορίζω το σοκάκι με κατεύθυνση το δικό μου σπίτι, όταν τον άκουσα να μου φωνάζει:

«Ε, Μανουήλ, δε μου είπες, εσύ για ποιον θα γράψεις;»

Κοντοστάθηκα και γύρισα το κεφάλι προς το μέρος του. Ο Ευάγγελος είχε σταθεί στα σκαλάκια που οδηγούσαν στην εξώπορτα του σπιτιού του.

«Εγώ θα γράψω για τον δεσπότη!» είπα.